

СТОРИНКА ДО ІСТОРІЇ ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ПРАЦІ СВЯТО-МИХАЙЛІВСЬКОГО ЗОЛОТОВЕРХОГО МОНАСТИРЯ У ХІХ СТ.

Тарас КУЗЬМЕНКО

У статті розглядається діяльність благодійницьких просвітницьких та навчальних закладів Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря в ХІХ – на поч. ХХ ст., відображається діяльність шкіл, заснованих на території чернечого осередку, їхній вплив на освіченість українського суспільства.

Ключові слова: *Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир, бібліотека, настоятель, школа.*

Taras KUZMENKO

*PAGE TO THE HISTORY OF
THE EDUCATIONAL WORK OF
ST. MICHAEL CATHEDRAL IN THE
XIXTH CENTURY*

The article deals with the activities of charitable and educational schools of St. Michael Monastery in the XIX century and at the beginning of XX century. The author describes the activities of schools established within the monastic cell and their impact on the education in Ukrainian society.

Key words: *St. Michael Monastery, library, dean, school.*

*«Отже, йдіть, навчайте всі народи,
хрестячи їх в ім'я Отця,
і Сина, і Святого Духа,
навчаючи їх зберігати все, що Я заповів вам;
і ось Я з вами по всі дні, до кінця віку.
Амінь»
(Мф. 28: 19–20).*

На землях України монастирі і храми завжди славилися своїми школами. Серед небагатьох пам'ятників древньоруського періоду, які збереглись у Києві до наших часів, є Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир. Переживши набіги і розорення кочівників, пожежі і перебудови, періоди процвітання і занепадів та знищення більшовицькою владою, він знову відродився і вражає всіх киян, паломників і просто туристів своєю величчю та неповторністю, подихом древньої, далекої і водночас близької історії через віки. Він непереможно сяє своїми золотими куполами на радість вірним православним християнам і на славу Богу. У ХІХ ст. Михайлівський монастир був духовно-просвітницьким осередком для всього українського народу. При монастирі діяла бібліотека, яка налічувала 4200 книг, серед яких були праці,

надруковані не лише церковнослов'янською та російською мовами, а також латинською, грецькою та польською мовами. Це – богослужбова та богословська література, твори античних авторів, лексикони, польська проповідницька література та ін. До детального опису 1808 р. внесено близько тисячі назв. Деякі видання були багатотомними. У розділі «Книги словенские и российские» значиться 500 книг. Серед них – різні видання Святого Письма, богослужбова та богословська література, праці київських вчених та письменників Антонія Радивиловського, Іоанікія Галятовського, Лазаря Барановича, російські видання. Серед книг «на розних язиках» були: Біблія Вульгата, латиномовні видання богословського характеру, філософські трактати – «Новий Органон» Франциска Бекона, твори Арістотеля і Платона з коментарями Марсело Фічині у 4 томах. Досить широко представлена класична література. Окрім традиційних для українських бібліотек творів Цицерона, Сенеки, Валерія Максима, Плутарха, у бібліотеці монастиря знаходилися видання грецькою мовою праці Еврипіда, Гесіода, Горація [2, с. 196]. Отже, бібліотека Свято-Михайлівського монастиря мала у своєму переліку різноманітну літературу, якою могли користуватися різні верстви населення. Коли ще не було впорядковано читального залу для бібліотеки монастиря, до преосвящених настоятелів Золотоверхої обителі неодноразово зверталися студенти та викладачі Київських навчальних закладів для надання дозволу користуватися бібліотекою монастиря. Зокрема зверталися такі викладачі КДА: доцент Арсеній Царевський [4, арк. 1], секретар Церковно-археологічного товариства при КДА Микола Петров [11, арк. 2], проф. Певницький [6, арк. 1] та багато інших. Для допуску в бібліотеку студенти приносили свідоцтво від правління Академії. Деякі книги їм видавалися додому. Зокрема студент 4 курсу КДА Олександр Колтоновський просив видати йому два стародрукованих служебники: Віленського друку – 1583 р. та Києво-Печерський – 1708 р. [5, арк. 2]. У 1896 р. завідувач бібліотекою ієромонах Феофілакт у своїй доповіді, звертаючись до Якова, єпископа Чигиринського, вказував, що в минулі роки внаслідок витрат на поповнення ризниці, ремонт монастирських церков та інших будівель багато журналів і книжок залишилися непереплетеними. Через переміщення бібліотеки з одного приміщення в інше втрачені деякі журнали, місяцеві книги, навіть цілі томи. Тому бібліотекар пропонував втрачені підшивки поновити, купивши їх у редакції цих журналів, а старі книги та журнали – підшити. На

підшивки всіх книг і журналів бібліотекар просив – 250 руб., на поповнення відсутніх журналів – до 100 руб. [10, арк. 4, 6].

Велике значення для піднесення культурного та духовного рівня українців мала освіта. Царський уряд робив усе, щоб народ України залишався неосвіченим. Міністр народної освіти адмірал О. Шишков, підкреслюючи характер освітньої політики царизму, у 1824 році говорив: «Навчати грамоти весь народ... завдало б більше шкоди, ніж користі» [3, с. 237].

Для багатьох жителів Києва і паломників не тільки бібліотека Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря, а також і духовно-навчальні заклади на території обителі були місцем духовного виховання і просвітництва. Головну роль у діяльності і розвитку монастирів відігравали їхні настоятелі. Саме вони керували духовним і просвітницьким життям ченців, учнів, парафіян і паломників.

На початку XIX ст. на території монастиря діяла церковно-учительська школа, заснована її настоятелем Феофаном Шияновим. Продовжувала вона функціонувати і при преосвященному Іриней Фальковському, який був всебічно розвиненим вченим і великим просвітителем свого часу [2, с. 198]. Свої знання він намагався передати якомога більшим масам українського народу, тому, крім викладання в Київській духовній академії, він був учителем катехізису і в церковно-учительській школі при Свято-Михайлівському Золотоверхому монастирі, збільшив у ній кількість навчальних предметів. Навчання у школі тривало два роки і за рахунок монастиря. Учні здебільшого були сиротами, бідними та дітьми священників. До церковно-учительської школи, псаломницької школи та до інших парафіяльних шкіл монастиря приймали також дітей селян, міщан та чиновників [7, арк. 7]. Для вступу до школи майбутні учні на ім'я настоятеля монастиря подавали прохання, приблизно такої форми: «Желая продолжить образование, смиреннейше прошу, Ваше Преосвященство, допустить меня к приемным экзаменам в Киево-Михайловскую церковно-учительскую школу и по выдержании оных, зачислить меня в число воспитанников вышеозначенной школы. При сем прилагаю: 1) Свидетельство о окончании мною Боровицкой двухклассной церковно-приходской школы, 2) Метрическую выпись о рождении и крещении и 3) удостоверение о говении. О сем смиреннейше просит Василий Кривошея» [3, арк. 2].

Деякі із селян після закінчення церковнопарафіяльної школи, відчуваючи поклик до чернечого життя, просили прийняти їх в

монастир на будь-який послух. У проханні селянина села Петриківці Київської губернії Даниїла Филипова Соколюка до настоятеля Михайлівської обители читаємо: «Чувствую призвание к иноческой жизни почтительнейше прошу ваше высокопреподобие об исходатайствовании Епархиального начальства на принятие меня в вверенный вашему управлению монастырь, с определением к тому послушанию, какое Вам будет угодно мне назначить. Не лишним желаю упомянуть Вам, что я окончил двухклассную церковно-приходскую школу» [7, арк. 7].

Навчанням і вихованням займалися один законовчитель, два викладачі та прислуга. Монастир витрачав на утримання цієї школи від 2531 до 3733 рублів на рік [13, арк. 15–16]. Але після смерті преосвященнішого Іринія малі учні були переведені до Подільської бурси, а старші – у штат монастирських послушників.

Єпископ Ієронім Екземплярський у 1886 р. на власні кошти та пожертви вірних християн відкрив при Свято-Михайлівському Золотоверхому монастирі нову безкоштовну школу церковного співу. Першими учнями цієї школи були 25 осіб віком від 17 до 32 років, переважно з родин священиків, які вже мали певну освіту. У школі викладали: Закон Божий, церковний спів, церковний устав, церковнослов'янську мову, теорію музики та ін. Випускники її були дияконами, регентами церковних хорів, учителями церковнопарафіяльних шкіл. Міністерство народної освіти виділяло на школу по 600 руб. субсидій щороку [2, арк. 11]. На наступний навчальний рік до предметів, які вивчалися раніше, було додано: пояснення православного богослужіння, катехізис, свідчення з історії Церкви, практику співу по нотних церковно-службових книгах, вивчення восьмиголосся Православної Церкви, методику початкового навчання, гру на скрипці тощо. Програми у школах церковного співу були дещо спрощені у порівнянні із семінаріями, але в них велика увага приділялася співу. Практичні заняття протягом двох років давали перевагу перед вихованнями духовних семінарій.

Єпископ Чигиринський Ієронім у серпні 1890 року подав митрополиту Платону проект на влаштування нової церковно-учительської школи. У проекті обґрунтовується необхідність влаштування в Київській єпархії навчальних закладів для підготовки вчителів для церковнопарафіяльних шкіл. Братія Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря була готова виділити приміщення та кошти (2,5 тис. руб. на рік) на утримання зазначеної школи, яка мала підпорядковуватись Київ-

ській єпархіальній училищній раді. Ця школа повинна була стати зразком для інших шкіл, які необхідно було відкривати в інших місцях єпархії, бо в 1890 році нараховувалось понад 1400 церковнопарафіяльних шкіл, яким потрібні були підготовлені вчителі [2, с. 203].

Після розгляду проекту Київською єпархіальною училищною радою було прийняте рішення відкрити при Києво-Михайлівському монастирі церковну учительську школу, «із перебуваючих у розпорядженні ради земських зборів надавати допомогу вказаній школі на оплату праці учителям по 1 руб. за проведений урок, що за теперішній навчальний рік не повинно перевищувати 600 руб.» [1, арк. 3–6].

Преосвященніший Ієронім постановив, що школа буде відкрита в кінці листопада у приміщенні співочої школи. Нагляд за учнями повинен здійснювати ієромонах Зосима, під його контролем учні повинні співати та читати на всенічній та літургії у Хрестовій настоятельській церкві. Усе майно попередньої школи повинно перейти у розпорядження нової. Проте виконати цю постанову йому не вдалося, бо єпископ Ієронім був переведений до Варшавської кафедри. Відкрита школа була 25 листопада наступним настоятелем Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря Іринеєм Ордою. Він продовжив розпочату єпископом Ієронімом справу. Взявшись за укладання програми навчання, якої ще не існувало, він створив комісію із чотирьох викладачів семінарії. Комісія встановила дворічну програму навчання із вивченням таких предметів: Священна історія Старого та Нового завітів, церковна історія, катехізис, устав, церковнослов'янська та руська мови, церковний спів, руська історія, арифметика, дидактика, географія, фізика, геометрія.

У школу приймали учнів, які успішно закінчили двокласну школу та склали вступний іспит. Штат учителів передбачав завідуючого священика з академічною освітою і двох учителів, студентів семінарії, які користувалися від монастиря квартирою та трапезою. Учні набирались віком від 15 до 17 років із вокальними даними. Отже, церковно-учительська безкоштовна дворічна школа приймала та утримувала бідних учнів, які успішно закінчили церковнопарафіяльну школу. Випускники школи ставали учителями в церковних навчальних закладах. Випускник Києво-Михайлівської церковно-учительської школи Іларіон Ігнат'єв-Безпалько, готуючись зайняти місце вчителя в одній із церковнопарафіяльних шкіл, у своєму проханні до правління монастиря просить вислати йому свідоцтво про

звання вчителя та всі документи, внесені ним при вступі до школи, додаючи при цьому адресу [3, арк. 25].

Учнів забезпечували безкоштовним опаленням, освітленням, навчальними посібниками та одягом. При цьому вимоги до засвоєння учнями навчальної програми були дуже високими. Переглядаючи класний журнал 1-го класу церковно-учительної школи вже за 1912–1913 навчальний рік, бачимо, що навіть «четвірок» в учнів було зовсім небагато, більшість оцінок – це «трійки». У деяких учнів були «двійки» [8, арк. 1–58]. Із класного журналу того ж навчального року для 2-го класу цієї ж школи можемо помітити, що далеко не всі учні закінчували курс навчання зі званням вчителя, деякі просто отримували свідоцтво про закінчення школи без звання вчителя [9, арк. 1–44]. Із доповіді викладачів Києво-Михайлівської церковно-учительної школи настоятелю Києво-Михайлівського монастиря 19 травня 1914 р. бачимо, що після перехідних іспитів, складених учнями 1-го класу цієї школи, деяких учнів за неуспішність залишали на другий рік, деяким призначали нові іспити. Вказуючи дату іспитів для неуспішних учнів і дату іспитів для нових абітурієнтів, викладачі церковно-учительної школи просять у настоятеля Свято-Михайлівського монастиря благословення відпустити учнів додому [12, арк. 1–3]. З усього вищесказаного можемо зазначити, що, забезпечуючи учнів усім необхідним, правління Михайлівського монастиря та викладачі школи вимагали від учнів старанного навчання, прагнучи, щоб випускники Києво-Михайлівської школи були добрим прикладом для своїх майбутніх учнів і випускників інших шкіл.

Наступним настоятелем Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря преосвященнішим Порфирієм (Успенським) був відкритий «питомнический капитал», щоб надавати допомогу вихованцям при переході їх на єпархіальне служіння або в училище на казенне утримання. Крім вищезазначених, при Свято-Михайлівському Золотоверхому монастирі працювала школа для дітей-сиріт віком від 13 до 15 років, знову ж із повним утриманням на кошти монастиря. У ній навчалося 13–17 учнів під керівництвом одного вчителя. Пізніше була відкрита ще одна школа – псаломницька, в ній теж навчалося приблизно 17 учнів [1, арк. 9].

На початку ХХ ст. у Свято-Михайлівському монастирі діяли: церковно-учительська школа, псаломницькі класи, зразкова школа грамоти, в яких навчались діти з бідних родин. Настоятелі Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря

та братія святої обителі протягом ХІХ – на початку ХХ століття зробили значний внесок у розвиток освіти та культури України, грамотності серед українського народу. Обитель, як і раніше, відігравала надзвичайно велику просвітительську роль в українському суспільстві.

1. Біблія: книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с. іл.
2. Димитрій (Рудюк), митр., Клос В., прот. Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир. – К., 2013. – 416 с.
3. Кормич Л. І., Багацький В. В. Історія України від найдавніших часів і до 21 ст. Навч. посібник. – Харків: ТОВ «Одісей», 2001. – 480 с.
4. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф. 169. – Оп. 1. – Спр. 1. – 9 арк.
5. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 4. – Спр. 7. – 11 арк.
6. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 5. – Спр. 86. – 25 арк.
7. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 6. – Спр. 280. – 1 арк.
8. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 6. – Спр. 314. – 2 арк.
9. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 6. – Спр. 457. – 1 арк.
10. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 6. – Спр. 475. – 7 арк.
11. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 6. – Спр. 477. – 58 арк.
12. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 6. – Спр. 479. – 44 арк.
13. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 6. – Спр. 1265. – 6 арк.
14. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 7. – Спр. 118. – 2 арк.
15. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 7. – Спр. 167. – 3 арк.
16. ЦДДАУК. – Ф. 169. – Оп. 8. – Спр. 4384. – 16 арк.
17. Уляновський В., Кошіль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря. Спроба реконструкції кириличної збірки. – К., 2008 – 192 с.